

УДК 930.23(477.83):91:001.5«18/19»

**ФОРМУВАННЯ ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНОГО НАПРЯМКУ
В ЛЬВІВСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ ШКОЛІ М.ГРУШЕВСЬКОГО**

В.С. Нікічук

*студентка II курсу історичного факультету,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Тел. +38096-962-68-49; email: vnikichuk@mail.ru*

Досліджено умови для формування історико-географічного напрямку в Львівській історичній школі М.Грушевського. Визначено основних учнів вченого, які працювали в історико-географічному напрямку, з'ясовано вплив послідовників на становлення та розвиток напрямку.

Ключові слова: Михайло Грушевський, історико-географічні дослідження, «історична районізація», антропогеографія, картографування.

Исследованы условия для формирования историко-географического направления в Львовской исторической школе Грушевского. Определены

основные ученики ученого, которые работали в историко-географическом направлении, выяснено влияние последователей на становление и развитие направления.

Ключевые слова: Михаил Грушевский, историко-географические исследования. «историческая районизация», антропогеография, картографирование.

The author analyzed the conditions under which historical and geographical direction had been formed at M. Grushevsky Lviv School of History. The author also revealed main scholar's students-followers who had worked in that direction as well as explored the influence the followers had made on the development of the trend.

Key words: M. Grushevsky, historical and geographical research, division into historical regions, anthropogeography, mapping.

Кінець XIX - початок XX ст. характеризується активною політизацією суспільства в українських землях, початком боротьби за створення власної української держави, усвідомленням необхідності визначення українських етнічних територій, можливих меж майбутньої держави, її соборності. Все це потребувало не лише історичних обґрунтувань, але й конкретно географічних окреслень, картографування тощо. Суспільно-політичні обставини другої половини XIX ст. змусили відомого історика М. Грушевського переїхати із Російської імперії в Австро-Угорщину, й почати працювати у Львові. Активна наукова робота вченого призвела до формування його Львівської історичної школи, дослідження якої відбувається на сьогодні досить ґрунтовно. Однак, здебільшого досліджується саме історичні напрями розвитку школи вченого.

В даній публікації звернемо увагу на початок формування історико-географічного напрямку, що не було раніше предметом спеціального розгляду.

Вплив на необхідність формування такого напрямку простежується вже у вчителя М. Грушевського - видатного історика та суспільно-політичного діяча В. Антоновича, який читав курс лекцій з історії, що поступово перетворювалися на лекції з географії [7: 53]. Оточення М. Грушевського у Львові складала; талановита молодь, яка займалась дослідженнями різних аспектів української історії. Географічний напрямок досліджень, на той час, більше відбувався у взаємозв'язку з природничими науками.

У зв'язку з усім вищезазначеним на початку роботи з історико-географічними дослідженнями, М. Грушевський наголошував на необхідності; зосередити особливу увагу дослідників на різних актуальних питаннях, історичної районізації. Учні М. Грушевського розпочали широку діяльність з; історико-географічних, соціально-економічних, мистецтвознавчих, краєзнавчих ' досліджень, таким чином втілюючи в життя розроблену М.Грушевським програму «історичної районізації» [3; 4]. Програма заключалася в дослідженні історико-географічних районів всіх українських земель. Було створено десять комісій, які здійснювали дослідження. Порайонні дослідження, за; переконанням вченого, мали сприяти виходу наукових тематичних збірників,

щорічників, присвячених окремим українським територіям. Написано М. Грушевським передмови до двох збірників, що вийшли друком - «Київ та його околиця в історії і пам'ятках» та «Чернігів і Північне Лівобережжя» [8].

Основними учнями й послідовниками ідей М. Грушевського, що своїми дослідженнями розвивали історико-географічний напрямок були М. Кордуба, С. Рудницький, С. Томашівський, І. Крип'якевич. Кожний з них, започаткував окремий аспект історико-географічних досліджень [4].

Одним із дослідників, який присвятив свої дослідження історико-географічних районів у рамках згаданої «історичної районізації» М. Грушевського був І. Крип'якевич. Він займався дослідженням історії Волині та Галичини. Хоч з історії Волинського краю Іван Крип'якевич не залишив такого синтезованого узагальнюючого дослідження, як наприклад, з історії Гуцульщини, проте він присвятив низку спеціальних розробок з'ясуванню ролі і значення Волині в українській історії: в XII-XIV ст. як одного з репрезентантів української державності в середньовіччі; у XVI ст. — як невід'ємної складової козацької держави; в XIX - на початку XX ст. - як регіону, де взаємовпливи Галичини і Волині дозволили зберегти національну ідентичність та сформувати українську національну самосвідомість. Отож, як справедливо зауважує академік Ярослав Ісаевич, вчений звертав особливу увагу на ті періоди, коли українці мали власну державу, або свідомо боролися за неї [5:237-239].

Ще одним дослідником історико-географічних районів був М. Кордуба. Йому належить низка історико-географічних досліджень, присвячених стародавнім містам України і реконструкції їх історичного розташування. Особливо виділяються роботи з топографії міст княжої доби: «Звенигород» (1924), «Розміщення стародавнього міста Хмельів» (1928) та ін.

Як відзначалось, у всіх історичних працях М. Кордуби, а серед них передусім тих, які стосуються історично-географічної тематики українського народу, М. Кордуба використовує ойконімію. Трактуючи значення географічних назв як важливе джерело для пізнання історичних (передусім історично-географічних) явищ.

Крім зазначеного, М. Кордуба продуктивно застосовував у своїх дослідженнях допоміжні історичні дисципліни - етнографію, етнологію, демографію, статистику, історичну географію, топоніміку, джерелознавство. Особливу увагу зосереджує М. Кордуба на географії населення України та часовій динаміці його історичного руху. Перші розвідки М. Кордуби, присвячені історичній географії і етногеографії, припадають на 1903 р. Працюючи над історією Буковини, вчений розглядає їх досить детально, описуючи колонізацію краю. Дещо пізніше, 1905 р., у газеті «Буковина» з'являється стаття «Найдавніші оселі на Буковині». Найбільш вагомим історико-географічним дослідженням М. Кордуби щодо реконструкції історичних меж поширення українців є стаття «Західне пограниччя Галицько-Волинської держави в XIII ст.» (1925, з мапою). Вона охоплює різноманітні

джерельний матеріал, у тому числі матеріали з ойконімії, які на такому рівні аналізу вперше використовуються у історіографії.

Велику цінність мають мапи, вміщені М. Кордубою в історико-географічних працях. Вони, крім того, що «унаочнюють» зміст текстувальної частини досліджень, вносять, як відомо, додаткове смислове навантаження. 1912 р. вчений зробив певне узагальнення своєї праці і, базуючись значною мірою на матеріалах перепису населення 1897 р. (для Росії) і 1910 р. (для Австро-Угорщини), видав «Географічний атлас» із 24 різнометричних мап. М. Кордуба розумів значення досліджень історико-географічної проблематики України, тобто не лише наукове, освітнє і загальнокультурологічне значення, а й передусім державно-політичне для українського народу; «Ні яка держава не зможе розбудуватися та існувати, якщо нація-державотворець не усвідомить простої істини: нація без держави не існує так само, як держава не існує без території». Тому географію населення, його територію і точне її географічне визначення (делімітацію) на площинах мап М. Кордуба відносить до першорядних і актуальних завдань як історичної географії, так і національного картографування [1].

С.Томашівському притаманне інше від попередників розуміння “української землі”. Якщо М.Грушевський і інші підкреслювали етнічні характеристики української території, то С. Томашівський розглядав її як географічну цілісність, ігноруючи тим самим етнічний характер окремих частин України. Він відштовхувався не від певної землі, заселеної певним етносом, а від географічного становища України, що творило історію української нації: «Тільки в географічному розумінні можна говорити про Україну як про індивідуальне незмінне поняття впродовж усієї історії». Сприймаючи Україну як поняття географічне, дослідник акцентує увагу на її розташуванні на території Європи та історичних наслідках цього розташування. Основним орієнтаційним пунктом та мірилом вартості розташування С. Я. Томашівський вважав залежність України від Чорного моря. Більша частина України була зв'язана «своєю водною сіткою з Чорним морем і мусіла ділити його долю» [2: 186-192].

В той час і в Галичині, і на Буковині не було географії України, крім Н невеличких спроб дати відомості краєзнавчого характеру [7: 56].

Іншим послідовником М.Грушевського є С.Рудницький, який був засновником нового напрямку в географічній науці — антропогеографії. Протягом усієї своєї наукової діяльності він звертався до тих чи інших аспектів антропогеографії, розвиваючи і поглиблюючи окремі її положення. Теоретичні питання антропогеографії у зв'язку з іншими галузями і в історичному контексті висвітлені в таких працях, як «Нинішня географія» (1905), «Про становище історичної географії в системі сучасного землезнання» (1914), «Проблеми географії України» (1919). С. Рудницький, розглядаючи місце антропогеографії в системі географічних наук, вважав, що географія, загалом, природнича наука, виступав проти дуалізму в географії, мотивуючи це тим, що поділ географії на природничу і гуманітарну частини порушить її органічну

єдність. І, займаючись людиною як органічною частиною природи та у зв'язку із суспільними відносинами, географія побудує міст між природничими і гуманітарними науками.

Вчений тісно пов'язував антропогеографію з історичною географією і вважав її генетичною частиною антропогеографії. Детально це висвітлено в праці С.Рудницького «Про становище історичної географії в системі сучасного землезнання» (1914). Виступаючи проти ототожнення історичної географії і антропогеографії, абсолютизації історичного підходу, український учений підкреслював, що антропогеографія - поняття надрядне, історична географія - поняття підрядне, отже, історична географія - не самостійна галузь науки, а генетична частина антропогеографії. «Без географічно-природного світогляду і підготовки неможливо як слід навіть підійти до якоїсь антропогеографічної, отже і до історично-географічної проблеми, навіть дрібниці». Історична антропогеографія включала, на його думку, історичну топо- і картографію, історико-політичну географію. С.Рудницький виділив складову історичної географії. Однак на запитання, чи можна історичну географію вважати за самостійну науку, чи бодай дисципліну, відповідає, що історична географія, як самостійна галузь землезнання, не існує [6: 45-51].

С. Рудницького можна вважати першим українським географом-картографом новітнього періоду розвитку. Поштовхом до вивчення географії України стало започатковане в НТШ складання етнографічної карти українських земель.

В кінці XIX - початку XX ст. Україну як географічну і, тим паче, національно-територіальну цілісність картографічно зовсім не відображали.

С. Рудницький опрацьовує різноманітні аспекти картографічної справи. Це, по-перше, розроблення методології всього комплексу проблем української картографії, кажучи по-сучасному, обґрунтування питань семіотики (семантики, синтактики і прагматики) картографічних моделей як одного з видів знакових моделей загалом; по-друге, розроблення і видання настінних (демонстраційних, шкільних) карт України, материків і світу; по-третє, розроблення і видання карт як складових у монографіях, навчальних посібниках, статтях та ін. [9].

Таким чином, діяльність М. Грушевського в Львові та поява його історичної школи позначилось не лише на подальшому розвитку історичної науки, але й призвело до виокремлення історико-географічного напрямку. Це було суспільно-політичної необхідність через початок боротьби за створення української держави. Серед учнів й послідовників М. Грушевського, які розробляли цей напрямок були С. Томашівський, С. Рудницький, М. Кордуба та І. Крип'якевич. Частина їхніх праць стала новаторськими для початку XX ст., зле й на сьогодні залишаються цінними інформативними працями, особливо з картографії, фізичної географії, історико-географічного районування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович О. Из плеяды видатних у національній науці: Мирон Кордуба (До 65-річчя від смерті вченого) / О. Антонович // онлайн-журнал Наукового Товариства імені Т.Г.Шевченка. – 16 грудня 2012. [Електронний ресурс]. – [Режим доступу: <http://ntsh.org/content/iz-pleyadi-vidatnih-u-nacionalniy-nauci-miron-korduba-do-65-richchya-vid-smerti-vchenogo>].
2. Борзняк Н. Степан Томашівський: до відносин з Михайлом Грушевським // Михайло Грушевський і українська історична наука / Н. Борзняк. – Л., 1999. – 195 с.
3. Вербиленко Г. Комісії порайонного дослідження історії України при ВУАН: створення, функції, архів / Г. Вербиленко. – 15с. [Електронний ресурс]. – [Режим доступу: <http://histans.com/JournALL/pro/17/3.pdf>].
4. Герасименко С.Ю. Основні напрямки діяльності Львівської історичної школи М.Грушевського / С.Ю. Герасименко. – [Електронний ресурс]. – [Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/pedagogy-psychology-and-sociology-411/general-and-pre-school-pedagogy-411/11095-411-1063>].
5. Каліщук О. Історія Волині в історичній спадщині Івана Крип'якевича / О. Каліщук // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Рожище і рожищенці в історії Волині та України: проблеми волинезнавства: матеріали ХХІІІ обласної наук.-практ. іст.-краєзн. конф. Луцьк – Рожище, 23 трав. 2007: наук. зб. – Вип. 23. – Луцьк, 2007. – С. 237–239. [Електронний ресурс]. – [Режим доступу: http://istvolyn.info/index.php?option=com_content&view=article&id=1069:-----&catid=18].
6. Рудницький С. Про становище історичної географії в системі сучасного землезнання / С. Рудницький // Історія української географії. – 2003. – Вип. 8. – С. 79.
7. Синявський А. Вибрані праці / А. Синявський / За ред. В.Я.Пилипенко. – К.: Наукова думка, 1993. – 381с.
8. Цибенко І. Територіально-історичні дослідження М.Грушевського: бібліографічний аспект / І. Цибенко. – Вісник Книжкової палати, 2010. – № 12. [Електронний ресурс]. – [Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&IMAG_E_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vkr_2010_12_6.pdf].
9. Шаблій О. Життєвий і науковий шлях Степана Рудницького / О. Шаблій. – Л.: «Вісник НТШ», 2010. – Вип.43. – С. 27. [Електронний ресурс]. – [Режим доступу: http://www.vuzlib.org/articles/2142Життєвий_і_науковий_шлях_Степана_Рудницького/1.html].

*Рекомендовано до друку науковим керівником д.і.н., проф. О.А. Бачинською
Стаття надійшла до редакції 29.04.2014*